

MÄRGITEADUSLIKUD MITTE-MEMUAARID

Jalutuskäigud Lotmaniga. Koostanud Mihhail Lotman. Tallinn: TLU Press, 2010. 546 lk.

„Peale individuaalse mälu on olemas meie kõigi ühine mälu – kultuur. Mälestustes pole elavatel ja surnutel vahet: kõik nad on elus, kõikidega saab rääkida, kuulda nende laimust või heakskiitu,“ – nii räägib Juri Lotman käsitluse all oleva raamatu ühes intervjuus (lk 180). Kuigi ma oma vanuse tõttu isiklikult Lotmanit ei tundnud, olen suhtluses semiootikaga tutvunud paljude tema mõtlemapanevate ja julgete ideedega, seega seostub ta minu jaoks eelkõige teoreetilise mõtlemisega. Siiani pole Tartu kuulsaima semiootiku, kirjandusteadlase ja kultuuriteo-

reetiku eluloolisi materjale eestikeelse raamatu kaante vahele kogutud. Nüüd on aga tänu „Jalutuskäikudele Lotmaniga“ võimalik tutvuda ka tema kui inimesega, kultuurimällu tugevalt vajutatud isiksusega, inimtekstiga, kellel siin on kindlasti ees veel pikk eluiga.

Raamat on jagatud kolme ossa: esimeses sisalduvad Lotmani „Mittememuaarid“ ja portreed talle lähedastest teadlastest, teise on kogutud Lotmani sõnavõttud ja intervjuud ning kolmandasse tema sõprade ja kolleegide mälestused-arutlused peategelase isiksusest ja ideedest. Näeme siin just seda vaatepunktide paljusust, mida on vaja teksti mõistmiseks, oluline on seejuures, et ükski kirjeldamismeetod ei välista teist. „Oma vastastikusel pin-

ges moodustavad nad otsekui mingi kolmanda vaatepunkti” (lk 228). Nii humoorikad kui ka nukrad eluloolised seigad ning teaduslikud põhimõtted – erinevate autorite vaatepunktidest – on samade kaante vahel tihedalt läbi põimunud. Kasutades Roland Barthes'i väljendit, on küll moodustatud teos, mis toimib tervikmärgina ehk viitab ühele tähistatavale, kuid mis samal ajal funktsioneerib ka kui tekst, mõtte paljusus, erinevate keelte/stiilide kohtumine.¹

Vadim Bajevski määratud kriteerium (mälestustekstis „Élan Vital”), et „surnutest räägitakse ainult tõtt või mitte midagi” (lk 452), tuleks ehk siinses valguses ümber sõnastada: surnutest räägitakse ainult tõesid või mitte midagi. Sest tekstist ühe tõe välja imemine suretab selle, muudab mälestiseks, kultuurimälu staatiliseks objektiks, millel ei ole enam võimet areneda. Täenduslikuks osutub, et nii mõnegi Lotmani eluepisoodi kirjeldused lahknevad vastavalt autorile, näiteks kohtumine jäneseга sõjas pommitamise ajal: Juri Lotman ise jutustab, et nad vaatasid jäneseга „hämningus teineteisele otsa”, kuid õe jutustuses silkitab Lotman jänest, misjärel see minema putkab.

Töest tähtsamaks osutub soov mõista, mida kujutavad endast meid ümbritsevad inimesed ja maailm, milles elame. Tahtmine absoluutselt kõigega suhelda ja toimuvat mõista saatis Lotmanit ilmselt terve elu. „Mäletan, mind tabas mõte, et ilmselt mõtleb jänes sama mis minagi: „Milline hunnik rauda on siia suunatud ainsa eesmärgiga mind maha koksata!” See mõte, tõsi, vilksatas mul peast läbi teatud uhkusevarjundiga. Kas ka jänes uhkust tundis, ei oska öelda” (lk 66). Tugev tahtmine mõista, ent samas arusaamine, et lõplik mõistmine

¹ R. Barthes, Teosest tekstini. – R. Barthes, Autori surm. Tallinn: Varrak, 2002, lk 126–139.

ei ole kunagi võimalik; võib teha oletusi, et „tõenäoliselt tundsid kivid maas end samamoodi kui mina” või „samamoodi [kohtumist lennukitega – O. P.] kirjeldaksid küülikud kohtumist kobraga” (lk 54), kuid keelt oskamata jääb „intellektuaalsete võimetega” putukate maailm meile igavesti suletuks (lk 28). Avatus dialoogile ja ümbritsevas maailmas eksisteerivate keelte tundmine on esmatähtis iseenese kitsast ruumist välja astumiseks – suhtlemiseks maailmaga. Pole siis ime, et isegi elulisi mälestusi analüüsib Juri Lotman jutustamisega samaaegselt, näiteks sõdurite keelt: „Sõdureid huvitas, kuidas nende rindekaaslane hakkab kirjeldama sõda – koos söimusõnadega või ilma. Ja püüdsid teda igati veenda, et ilma ropendamisetä ei ole võimalik sõja kohta tõtt kirjutada. Oma kogemusest võin öelda, et asi pole ainult vajaduses tõe edasi anda. Keerukas, valitud vene ropendus on üks olulisemaid abivahendeid ülikeeruliste olukordadega toimetulekuks. Sel on vaieldamatult kunstilise loomingu tunnuseid ja lisandub ka mänguline element...” (lk 47).

Sääraste mõtiskluste teoreetilis-teadusliku raamistiku väljajoonistamise eest hoolitseb (lisaks Lotmanile) siinses raamatus eelkõige Peeter Torop, kelle sulest pärineb mitu Tartu–Moskva koolkonda käsitlevat teksti, mis ongi ehk raamatu kireva tekstilise seltskonna ideelise tasandi tugevaimaks ühtlustajaks. Nende tekstide kaudu on ka semiootikakaugedel lugejatel võimalik saada aimu, millest ja kuidas mõtles akadeemiline Juri Lotman. Õigupoolest on selline vahetegemine „akadeemilise” ja „elulise” Lotmani vahel üsna tinglik, sest samamoodi nagu igapäeva elu mõistmiseks on tarvis teaduslikke vahendeid ja keelt, moodustub teaduse lahutamatu osa mängulisus ehk pidev katsetamine ja uuenduslikkus, ilma milleta teaduse areng ei oleks mõeldav. „Teadus ehitab inimisiksust, sellela

pole tal mõtet” (lk 194) ja inimesiksused ehitavad teadust.

Vladimir Uspenski kirjutises „Jalutuskäigud Lotmaniga ja sekundaarne modelleerimine” näeme seda mängulist teaduseloomet, kui ta seletab termini *sekundaarsed modelleerivad süsteemid* kasutuselevõttu teadusliku huligaansusena. Nimelt toodi see sisse järgmiste omaduste tõttu: „1) kõlab väga teaduslikult; 2) täiesti mõistetamatult; 3) hädavajaduse korral on võimalik seda ikkagi selgitada: primaarsed, tegelikust modelleerivad süsteemid on loomulikud keeled, aga kõik teised, nendele rajatud, on sekundaarsed” (lk 403–404). Praeguseks on sellest aga saanud kultuurisemiootika üks võtmemõisteist. Samast tekstist on pärit ka humoorikas kirjeldus Uspenski seletusest mõistele *semiootika*: „Kui tõlkida eesti keelde väljend ’7 p’janits’, saadakse ’7 joodikut’. Kui nüüd seda saadud väljendit lausuda kuuldavalt nii, et ’7 öeldakse vene keeles ja ’joodikut’ eesti keeles, osutub hääldus väga lähedaseks sõna ’semiootikud’ hääldamisele” (lk 405). Niisiis teaduse arengus on parata-

matult kohal elulis-kunstiline mängulisus ja erinevate inimesiksuste hääled, kes on omavahel pidevas dialoogis: „Üksmeel teaduses on selle suuremise näitaja” (lk 128).

Tundub siiski, et Juri Lotmani suhtes on vähemalt selles osas jõutud üksmeelele, et teda ei ole võimalik taandada ühele tähendusele. Kokku kogutud mälestused ja teoreetilised artiklid on siin omavahel väga vajalikus täiendavas suhtes: need võimaldavad Lotmaniga koos naerda ning heita üürrike pilk tema rikkalikku mõttesüsteemi. Suhelda kultuurimälu elusa ja koostööalt tekstiga, mis aktiivselt täidab ka edaspidi kõiki viit teksti funktsiooni: võimaldab suhtlemist adressandi ja adressaadi, auditooriumi ja kultuuritraditsiooni, lugeja ja teksti, teksti ja kultuurikonteksti vahel ning lugeja suhtlemist iseendaga.²

OTT PUUMEISTER

² J. Lotman, Kultuurisemiootika ja teksti mõiste. – J. Lotman, Kultuurisemiootika. Tallinn: Olion, 1991, lk 234–240.